

ЕМОЦІЙНА КОНОТАЦІЯ ТЕМПОРАЛЬНИХ ОДИНИЦЬ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ХИМЕРНОЇ ПРОЗИ)

У статті проаналізовано емоційну конотацію одиниць із темпоральною семантикою, що функціонують у творах української химерної прози. З'ясовано, що емоції, характер і настрої передають часовими засобами, емоції та часові явища отримують певну об'єктивізацію в просторі.

Ключові слова: темпоральність, час, емоційна конотація, мовні одиниці, химерна проза.

«Час – це форма протікання усіх механічних, органічних та психічних процесів, умова можливості руху, зміни, розвитку» [1, с. 450]. Час відображає дві фундаментальні риси процесів, які відбуваються з матеріальними тілами, а саме: тривалість і черговість подій [8, с. 276]. Відомі дві теорії протікання часу: лінійна та циклічна. За лінійною теорією існує прогрес, а за циклічною – певні фази (цикли), які повторюються [7, с. 370-373]. Час тісно пов'язаний із простором, однак він є складнішою та більш абстрактною категорією, оскільки не існує як предмет, що реально доступний нашим органам чуття.

Ми сприймаємо час і описуємо його певним чином. Будь-який опис передає явища цього світу. Потрібно пам'ятати, що «[опис] безпосередньо не відображає (це й неможливо) чуттєвих даних з реальності, але є записом різноманітних ефектів перцептивних процесів, особливо категоризації, а, отже, відображає певний ментальний (та емоційний) порядок, який виникає під час пізнання світу, і водночас твориться як новий текстовий порядок» [6, с. 112]. Відповідно темпоральні поняття, значення, явища отримують певне емоційне навантаження. В. фон Гумбольдт писав: «Мова – це світ, що лежить між світом зовнішніх явищ і внутрішнім світом людини» [3, с. 304]. Тобто все, що є в реальному світі, проходить крізь призму людського сприйняття і виливається у мову.

Типологія просторових орієнтацій, яка ґрунтується на опозиціях (спереду/позаду, початок/кінець), є водночас і шкалою оцінювання (до речі, вона закорінена в багатьох культурних кодах) [6, с. 112].

Переживання тривалості часу залежить від багатьох факторів соціального та духовного життя суб'єкта (наприклад, настрою, інтересу тощо). Під їх впливом психологічний час може прискорювати або сповільнювати свій хід, виявляти «тимчасові провали», ставати насиченим, ємним, яскравим або порожнім, непомірно розтягнутим [2, с. 55]. Для щасливих людей час біжить швидко, а коли особа переживає негативні емоції або перебуває у неприємних обставинах – тече повільніше. Таким чином, час та емоційна сфера тісно пов'язані.

Категорію темпоральності в українському мовознавстві досліджують у різних аспектах. Найбільше праць написано у когнітивному (О. Задорожна, Т. Павлюк) та функціонально-семантичному (І. Бочарова, Л. Бутко, Т. Грибонос, Г. Козачук, В. Мерінов, О. Нечипорук, В. Ожоган, С. Романюк, Т. Романюк, О. Русакова, У. Шатрукова) напрямках. Відомі праці, присвячені обґрунтуванню лінгвістичних категорій часу (В. Барчук, О. Бондар, Г. Павленко, С. Романюк тощо).

Учені аналізують також емоційне навантаження одиниць із іншим значенням, наприклад, просторовим. Зауваги до цього питання знаходимо у працях С. Фоміної, Д. Корвін-Пйотровської та ін. Емоційну конотацію темпоральних одиниць вивчали

Ю. Апресин і Н. Арутюнова, проте це питання потребує поглиблення, особливо на ґрунті україномовного матеріалу, що й визначає актуальність цієї статті.

Мета статті – проаналізувати емоційну складову одиниць із часовою семантикою, які функціонують у творах української химерної прози.

Джерельною базою стали повість «Ірій» В. Дрозда, романи «Лебедина зграя» В. Земляка та «Дім на горі» Вал. Шевчука.

У проаналізованих творах час пов'язаний із емоціями трьома способами: 1) межові простори набувають певної часової та емоційної конотації; 2) емоції та характер виражають часовими засобами; 3) певні часові періоди, властивості передають настрій, емоційну характеристику.

У текстах, що перебувають у фокусі нашої уваги, функціонують так звані межові простори, в яких поєднується реальне та фантастичне, тобто в одних контекстах вони постають як справжні, а в інших – як створені авторською уявою. Певні риси темпорального наявні у характеристиці місць (Ірій, Пакуль, Вавилон, дім на горі та ін.) у всіх трьох творах. Ці топоси – не лише місця, але й певні часові періоди. Наприклад, у повісті «Ірій» В. Дрозда однойменне поселення постає як майбутнє, наповнене мріями, світлими сподіваннями, перспективами, а Пакуль (село, з якого походить головний герой) – як минуле в негативному значенні пережитого, застарілого: *«Ірій – це країна твого майбутнього»* [4, с. 19-20]; *«Зірву зо три квіточки і покладу між сторінок підручника [...] Хай вони нагадують про моє дитинство. Бо навіть подумки я вже ніколи не повернуся в Пакуль. Пакуль – це назавше минушина, учорашній день мого життя. Мати наїздитиме до мене в Ірій. А коли стану великим актором, заберу її з Пакуля до себе в місто»* [4, с. 14]. Відповідно, автори часто описують час просторовими засобами: *«Пакуль – тільки передпокій твого справжнього буття, спитимія за невідомі гріхи, випробування, прелюдія, навіть не переднє слово, а лише епіграф грубезної книги, в якій тобі ще належить написати величну оптимістичну трагедію...»* [4, с. 7]. Час, таким чином, об'єктивується, тому, наприклад, швидкість виконання дії має своє фізичне вираження та призводить до появи фантастичних властивостей подій і явищ: *«Він стояв поперед мене і перебирав шістьома в'юнкими руками яблука у високих кошелях»* [4, с. 85].

Те, що час набуває певного вираження в матеріальному світі, є особливістю ідіостилію мови проаналізованих творів. Час може ставати певною річчю, предметом. Об'єктивуватися може і певний часовий період: *«Розтопило якийсь давній клаптик землі, буйно зарослий травою, – був він круглий, як шапка кульбаби, і в тій затуманеній кулі вона знову-таки впізнала цю ж таки красуню, тільки та мала на собі не ясно-синє, а червоне плаття»* [9, с. 30]; або межа, зміна цього періоду: *«Іван звів голову: на тому куці, звідки йшов павук, вже зажовтіло декілька листків. Павук помандрував уже до іншого куца, і тільки ступив він на першого листка, відразу пожовтів і той [...] Так він і мандрував сьогодні цілий день, і позасвічував на куцах перше жовте листя»* [9, с. 46]. Уявлення про розмежування таке ж, як і для простору у фізичному світі: одне місце відділяється від іншого стінами, парканом, завісою, тобто будь-якою перегородкою. Тобто час і простір сприймають та членують за подібною схемою, однаковими категоріями.

Емоційна конотація Вавилону в романі «Лебедина зграя» проявляється у тому, що місцеві жителі пишаються своїм походженням, життя саме в цьому поселенні сприймають як цінність. Проте це місце із плином часу розгубило свою вагомість. Прочитуємо, що втратили древні знання не лише вавилоняни, але і весь цивілізований

світ. Тобто в образі цього поселення маємо відображення тенденції тогочасного світу – і позитивних, і негативних: *«А в центрі Вавилону, на самім принебессі [...] ніби стояв колись так званий Сонячний камінь, як у древніх інків; по тому каменю відлічували плин часу – місяці та роки, хоч як те робили – втрачено на обох континентах»* [5, с. 16].

Межовим простором у «Лебединій зграї» є також гойдалка, на якій хлопці й дівчата знаходили собі пару. Щодо її часової конотації, то з нею пов'язана традиційність (її вішали щовесни і знімали на зиму), певні вірування (смерть на гойдалці не вважалася смертю в її звичному розумінні). Загалом, В. Земляк завдяки певним місцям та речам (причому це можуть бути як власні назви, так і загальні) передає ідею часу, тривалості: *«Андріян уже в перший рік їхнього подружжя власноручно змайстрував високу горіхову колиску з вигадливими бильцями, на манір тих, які бачив у Німеччині, стояла вона на осонні й чекала променя, якому так і не судилося впасти в неї»* [5, с. 24].

У романі Вал. Шевчука межовим простором є власне дім на горі з його дивною історією, традиціями. Межовість цього простору виявляється насамперед у темпоральному аспекті: із покоління в покоління повторюються ті самі події.

Протягом усього твору В. Земляк особливу увагу звертає на ментальність, яка, в основному, виражена типовою поведінкою в певний час: *«Цього дня, коли Вавилон святкує Михайла, об'їдається і пиячить, геть забувши про святість дня і про освячену церковцю-вапничку на північних відрогах гори, біля цвинтаря, Явтух довше звичайного вистоює за ворітьми й приховує злидні...»* [5, с. 161-162]. Герой твору В. Дрозда певний період асоціює з емоціями: *«Бралось на мороз, на ніч, на самоту»* [4, с. 105]. Тобто часова сфера, як і просторова, пов'язана з емоціями.

Той чи той віковий досвід також передає емоційну конотацію: *«Смішно було слухати, як ламкий підголосок, уперше відчувши в собі вокальний талант, несподівано для себе пускав «півня» на найвищій ноті і трагічно сховався зі сцени. Ті невдахи нагадували поетові про його патронатне дитинство, про перші вірші, що були дивом для нього самого...»* [5, с. 134]. Із певним віковим періодом пов'язані відповідні емоції та переживання.

Для окреслення характеру персонажів письменники використовують часові одиниці: *«...Якщо Варя вся в ластовинні, то хіба встоїш перед такою, хоч будь вона в минулому біла офіцерша...»* [5, с. 92]. Часовими засобами передається настрій: *«...Йому захотілося по-парубоцькому завернути шапку на потилицю й безжурно позалицятися до всіх оцих веселих жіночок»* [9, с. 176]; *«Так, це було те, що частково пояснювало його стан – настрій серпневого сонця»* [9, с. 180].

Стан і час має певне відображення у зовнішньому світі: з'являються предмети, явища, характерні для цього часу доби, пори року, віку, які мають емоційну конотацію: *«Тиха осінь ступала на землю золотими черевичками, поклавши собі на вуста пальця. Старий надто виразно побачив цю жовту постать, тож звівся, склав стільця і пішов додому. Кози здивувалися на цей несподіваний учинок свого володаря, але перестали скубти траву й повільно поволоклися слідом [...] Марія Яківна покидала цей двір із жалем та тривогою, бо те, що її чоловік покинув гору передчасно, не могло її не стурбувати»* [9, с. 173-175]. До цієї групи зараховуємо також уявлення про те, що після смерті душа хороших людей переселяється в позитивний об'єкт, а поганих, відповідно, – у негативний: *«...А душа Жука, якого скарають на смерть за його злочин, переселиться в свиню, або в старого шолудивого пса, або в коростявого мерина, або в блоху на бродячій бездомній кішці, або взагалі ні*

в кого не переселиться, а згниє в сирій землі, бо для жуків безсмертя немає...» [4, с. 67-68].

Конструкції, що передають часові чи просторові зміщення часто мають певну емоційну конотацію. Завдяки використанню таких засобів автор створює комічну ситуацію. Приміром, у наступному прикладі економія часу виражена нереальними просторовими явищами: *«Рівно о восьмій (він давно вмонтував у себе будильник і заводив його та ставив на восьму ранку кожного вечора) дядько схоплювався на ноги, хлюпався, мов горобець, у ложці води, ковтав цілими десятками яєць (їх давили в дядьковій череві за автобусної тісняви і огрядний дядько у такий спосіб заощаджував хвилини) та вибігав на вулицю»* [4, с. 41].

Отже, в усіх проаналізованих творах межові простори й темпоральні явища набувають емоційної конотації, самі ж емоції та часові явища отримують певну об'єктивацію в просторі. Проте кожен із письменників виявляє при цьому індивідуальні якості. Так, В. Земляк особливу увагу звертає на ментальність, яка здебільшого виражається типовою поведінкою в певний час.

Дослідження може бути продовжене у напрямку вивчення емоційної конотації одиниць із іншою семантикою, що функціонують в ідіостилі В. Дрозда, В. Земляка та Вал. Шевчука. Це дозволить створити більш повне уявлення про надання авторами оцінно-емоційної конотації певним типам одиниць, увиразнить уявлення про мовну особистість автора загалом. Важливим є також дослідження емоційного навантаження темпоральних одиниць у текстах інших письменників, оскільки такий аналіз уможливило виявлення характеру емоцій, з якими пов'язані ті чи ті часові категорії: минуле-майбутнє, вчора-сьогодні-завтра, повторюваність, швидкість тощо.

Список використаних джерел

1. Гайденок П. П. *Время* / П. П. Гайденок // Новая философская энциклопедия : в 4-х т. / [ред. В. С. Степин, Г. Ю. Семигин]. – Т. 3. – М. : Мысль, 2010. – 450 с.
2. Головаха Є. І. Психологічний час і життєвий шлях особи / Є. І. Головаха, О. О. Кроник. – К., 1983. – 250 с. (Філософська думка, 1983, № 1, с.59-61).
3. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт : [пер. с нем. Г. В. Рамишвили]. – М. : Прогресс, 1984. – 397 с.
4. Дрозд В. Ірій : [повісті, оповідання] / Володимир Дрозд. – Харків : Фоліо, 2008. – 318 с.
5. Земляк В. Лебедина зграя : [роман] / Василь Земляк. – К. : Махаон-Україна, 2002. – 336 с.
6. Корвін-Пйотровська Д. Проблеми поетики прозового опису / Дорота Корвін-Пйотровська. – Львів : Літопис, 2009. – 208 с.
7. Кулик О. В. Філософія : [навчальний посібник для вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації] / О. В. Кулик. – Дніпропетровськ : Монолит, 2013. – 692 с.
8. Причепій Є. М. Філософія : [підручник] / Є. М. Причепій, А. М. Черній, Л. А. Чекаль. – К. : Академвидав, 2007. – 576 с.
9. Шевчук В. О. Вибрані твори : [роман-балада, оповідання] / Валерій Шевчук. – К. : Дніпро, 1989. – 526 с.

Summary

Bachishina Olga. Emotional connotation of temporal units (based on the material of Ukrainian chimerical prose).

The article gives the analyze of emotional connotation of language units with temporal semantic in Ukrainian chimeric prose (magic realism). In the article found that authors use

language devices to express emotions, characters, mood; emotions and time periods can function like some space objects.

Keywords: temporal meaning, time, emotions, language units, chimeric prose (magic realism).

УДК 811.161.2:070

Діана Бойко

ЕКСПРЕСИВНІ СИНТАКСЕМИ В МОВІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ

У статті охарактеризовано синтаксичні одиниці мови ЗМІ, які є найтиповішими для створення експресивності та їх стилістичні функції, що притаманні їм у досягненні виразності. Окрім того, на прикладах доведено існування мовленнєвої експресивності в межах стилістичного значення, стилістичної маркованості.

Ключові слова: експресивний синтаксис, виразність, парцеляція, повтор, еліпсис.

Особливої уваги в системі мовних засобів заслуговує оцінка експресивність фактів мови. Експресивність – комплексне явище, що виявляє себе на всіх мовних рівнях; на синтаксичному – це відхилення від правильного (традиційного) членування речення. Термін «експресивний синтаксис» позначає вчення про побудову виразної мови, предметом вивчення якого є лінгвістичні основи експресивної мови [8, с. 7]. Інтерес до проблеми експресивності пояснюється увагою до мовної особи, а точніше, до опису мови як засобу дії на мовну особу, на її поведінку і внутрішню духовну діяльність. Як наслідок, основною функцією експресивності є посилення дії на інтелектуальну, емоційну та вольову сфери особи реципієнта.

Над проблемами експресивного синтаксису як окремого напрямку синтаксичних досліджень в українському мовознавстві працюють такі лінгвісти: А. М. Галас, І. О. Дегтярьова, Н. В. Гуйванюк, І. Я. Завальнюк, А. П. Загнітко, С. Я. Єрмоленко, Н. М. Івкова, Н. А. Конопленко, Н. М. Чернушенко та ін.

До арсеналу експресивного синтаксису традиційно зараховують такі фігури і тропи мови, які виражають суб'єктивне ставлення мовця, посилюють прагматику комунікативного повідомлення. І. Р. Гальперін розрізняє засоби синтаксичної виразності (інверсія, паралельні конструкції, хіазм, повтор, перелічування, антитеза, ретардація) та прийоми організації синтаксичних структур (еліпсис, літота, риторичне питання, замовчування тощо). А. Н. Мороховський класифікацію засобів експресивного синтаксису засновує на редукції (еліпсис, замовчування, номінативні речення, асиндетон), на експансії (повтор, перелічення, тавтологія, вставні конструкції тощо) вихідної моделі або на зміні порядку слів (інверсія, дистантне розміщення синтаксичних одиниць, відокремлення).

Виокремлюючи афективний аспект у семантиці синтаксичної конструкції, дослідники оперують низкою співвідносних понять: афективне, експресивне, емоційне, оцінне, образне, стилістично забарвлене та ін. [4, с. 520], стрижневим із яких постає, на думку Н. В. Гуйванюк, поняття експресії, а інтенсивність, емотивність, оцінність та образність слугують її субкатегоріями [2, с. 270].

Метою статті є аналіз синтаксичних одиниць та прийомів їх використання у створенні експресивності на шпальтах мови газетних видань, реалізація якого робить зміст повідомлення дієвим та яскравим. Досягнення цієї мети передбачає